На другий день Водохреща, саме, значить, на Івана Хрестителя 2, сиджу я собі самотою на хуторі; і так мені, самотньому, і сумно, і нудно, і журливо, і не сказати як! Ума не приберу, ради собі не дам, що робити! Ні до чого руки не здіймаються, наче я охляв! Хоч би вмів стріляти, то б скинув рушницю на плечі, хортів на смик та на полювання: чи вбив би якого дурного зайця, чи ні, а нудьгу, може б, і розвіяв по снігу; так наче на те ж страшно мені і доторкнутися до рушниці. Пішов би так собі повештатись по надвір'ю, так хуга ж така курить, що й світу божого не видно... Ану, думаю собі, кликну Опанаса та з ним в юрдон. Зазирнув до пекарні, аж Опанас на припічку хропе; шкода куйовдити чоловіка, нехай спочине... Сів я собі під вікном, тарабаню пучками по шибці, а на душі густим очеретом так і встають споминки колишнього: господи, вже мій вік за водою втік, прожив я його!... Ба! Коли б то прожив, а то проблукав по всіх усюдах і ніде не залишив сліду; хоч би тобі на макове зерно що зробив з того, що замолоду мізкував, чого сподівався? Анічогісінько!.. Тим-то журба, злигавшись з нудьгою, і напосілись тепер і гноблять мене, їздять обидві по мені верхи. Що б було мені хоч Опанаса послухатись та літ тому двадцять назад побратися з ким: досі які б у мене діти були! Онуків би тішив, а то! Нудьгу тішу-годую, журбу сповиваю, сум колишу та — бог зна — колишнії случаї в своїй душі перебираю!

Тяжко!..

Годі. Сиджу і нічогісінько не жду... Тільки тепер і мого, що сльоза за сльозою плине... Та що з того?! Не виплачеш сльозами долі-волі — се я добре тямлю, одначе не маю волі спинити сльозу, нехай плине.

Сумую, сумую... Хоч би яку людину бог приніс, розважила б. Думаю так, а згодя чую — сані на дворі риплять, до рундучка під'їхали і стали; бачу: хтось двоє з саней злізло, іде в сіни.

"Еге,— думаю,— се попи з кропилом, от і добре, може, "словеси утвержденные" розважать, душа почує "благословение" і "воспряне".

Чую: гомонять у сінях.

— Коли б же нам отут не заблудить; я зроду вперше тут, а дверей аж троє, от ти і вгадуй, в які! Кажи, Трохиме, в які?

— Тривай з дверима, не втечуть; треба спершу обтруситься, хата не льодовня, не годиться снігу наносити! Ось ну, Петре, ти мене, а я тебе...

"Ні, се не попи,— думаю я собі,— хто ж би се?" Прислухаюсь: голос наче і по знаку, та не вгадаю.

— Добрий вечір вам в хату! З Новим роком! З Хрестителем! Чи пізнаєте, Якове?

Глянув я:

— Ба, ба! Ще б не пізнати. Трохим Шморгун та Петро Моргун?

— Вони самі!

— Живі, здорові ваші голови! Чи вас хвищею сюди занесло, чи тихим духом прикотило?

Кажу отеє, а сам думаю: "Змилувався господь наді мною, послав людей розважити мене, самотнього". І такий я радий!..

— Сідайте ж, люде добрі! Сідайте! Отут, біля грубки або хоч на лежанці, тепліше буде. Сідайте, голуб'ята! Грійтесь, певно, перемерзли.

— Таки не без того: мороз-то не геть великий, так же вітер такий гострий, так наче ножем ріже, поза шкурою проймає. Та ще й зверху наче з рукава сипле, аж коні стають; вже на що моя мишаста, хоч би й під єнерала, а й вона, бідолашна, біжить, біжить та тиць — і стане...

— Забивна путь, що й казати,— додає Петро услід Трохиму,— замети навергало такі, що інде врівень зі стріхою...

Сіли, нагрілись, балакаємо потроху, се та те...

— Виходить,— кажу я,— Трохиме, що й у вас на селі негаразд сщє, не з медом?

— Який же там гаразд! Про гаразд нам вже й не сниться, хоч би спокій кублився, а то таке завелося, таке, що й не вимовити.

— Таки так,— вставляє і Петро своє слово,— і де се таке видано, де таке чувано, як у нас сталося! Син батька в острог засадив.

— Та ще за що засадив! — мовив Трохим.— Нехай би вже за душогубство, чи за крадіжку, чи за яке інше злочинство, а то суще сказати — так як я тобі господи! Глум і сором і промовити: з зажерливості, за гроші... А вже ж ті кляті гроші, якого тільки лиха вони не коять!.. Дожились! Бий його сила небесна! У батька син з рота рве! Отаке! — Трохим зціпив зуби і трохи помовчав, потім і каже: — І що б воно було, коли б на світі грошей не було?

— Певно, що, може б, злиднів не було і сліз людських поменшало б, — відповів Петро.

— Коли б моя сила та воля,— мовив Трохим,— я б зараз усі гроші, які є на світі,— геть, побоку! А натомість — міньбу: ти мені — сіль, я тобі — хліба, от як! Тоді б ніхто нікому не заздрив!

— Ні, Трохиме,— каже Петро,— як на мою думку, так не в самих грошах уся сила: що гроші, то гроші, а що таки і людська вдача; забісовані люде стали, все йому мало свого, за щелепами своє не поміститься, а до чужого куска квапиться... А тут ще й гаспидські брехунці розплодилися.

— Еге ж! Воно й є, і брехунці додають, і Ніхто, як брехунець, і нас під таку хвищу випер. Ми до тебе, Якове, від цілої громади, як до батька, дай раду і пораду: брехунець нас знесилює, вигадав гратись у "тісної баби", та таке витворяє — хоч ляж та й плач. Першим словом повідай нам, Якове, хто вигадав брехунців? — питається у мене Трохим.

— Себто адвокатів? Вони по закону.

— Се ми й самі тямимо, що адвокатів прописано по закону, та то інша річ: адвокати — ті, що з срібними вінчиками біля серця, вони при суді, а брехунці по селах людей баламутять та обдурюють... Хіба се по закону? Я чоловік і не письменний, а міркую собі, що брехунці не по закону, нащо вони? Жили ми без них, і гаразд було. На бісового батька вони нам? У нас і без них є кому брехати: Варка Тирлиха та Маруся Рокитна як порозсупонюють свої ханьки, так за день не переслухаєш їх брехень. Ти, Якове, навчи нас: чи можна нам без брехунця?

— На се людям добра воля, примусу жодного ні від кого нема,— відповів я.

— От бач, Петре, бач! Хіба не на моє виходить, а ти не йняв віри. Ну, добре! А нічого нам не буде за те, як ми свого брехунця на копильчаках та в замет за село? — питається Трохим, пильно вставивши на мене свої палкі очі.

— Себто як? Силоміць, чи що? — питаю я.

— Ні, ні! Нащо силоміць! Се б то ми й самі зумили, не велика мудрація, а ми бажаємо по закону, по-людськи, любенько спекатись його. От ти й порадь нас.

— Гм! Се неабияка річ! — кажу я.— Та тривайте лишень, я гаразд не розберу, чого вам треба? Про якого се ви брехунця? Що він вам таке заподіяв?

. — Таки ти, Трохиме,— мовив Петро,— трохи поперед возу взабіг; ти б узяв та все по порядку, щоб воно було, мов на долоні.

— А вже ж не як, я й сам так думав, а ти взяв та й перебив, ось мовчи ти, а я казатиму. Бач, Якове, ось воно як сталося: узяв вралсий син та й обідрав батька, геть-чисто обідрав, наче оббілував, тоді в острог його, та ще й каже: "Закон постановив". А стовма б тебе серед шляху поставило! Сам занівечив батька, а на закон звертає...

— Так хто ж се такий, скажи, Трохиме? — питаюсь я в нього.

— Вже ж ніхто, як отой Дмитро Пухлина.

— Не сам він, а брехунець,— знов перебив Трохима Петро.

— Вже ж не сам, та ти, Петре, будь ласкав, не перебивай, а то ми ніколи до берега не пристанемо. Ти мовчи, Петре, нехай Яків слухає, а я почну від самого краю... Жили ми, Якове, без брехунця, а бог, хто його зна за що, взяв та й наслав на наше село оту сарану, брехунця. Ми таки самі й вигодували його на свої голови! Се я про Василя Рудого,.. Ти його знаєш? Ні! І ліпше... Нехай його бог святий не знає. Слухай же, як ми розжилися на того Рудого. Паламарював у нас Лука Шестопал, навряд, чи зазнаєш ти його, давно його кістки тліють. Ат собі чоловічок був, нехай вже царствує: ні до чобота на закаблук, ні до черевика на рант, а проте — своє діло правив: коли треба подзвонить, свічки посвітить, потушить, кадило розідме й подасть, зривався часом і поспівати на

криласі, так дяк йому не давав, бач, він голосом не вийшов, а наш дяк пречудесно співав! Було, як візьме горою "Иже херувими" та спустить "попечение", так хоч би ти й не хотів, а зітхнеш і по-клона вдариш. І голос же в нього був! Неначе срібний дзвін, а в Луки вже ні, не наділив його бог! Лука було й рад би, так не виходить у нього: як заскиглить — так тебе наче серпом по серцю. От зовсім наче цапеня на загаті... Хтось-то взяв та й підкинув до паламаревої хати нехрещену дитину. Лука бездітним був. Ми-то, бач, і догадувалися, чий то гріх, та... не наше діло! Яка б не була мати, а нелегко їй свою кров з-під серця та до чужого причілка. Наші баби почали, було, пащекувати, так я визвірився на них.

— Цитьте,— кажу,— вам яке діло? Дивіться за своїми приполами, а до чужого проса не квапте носа, зась!

Вони, спасибіг їм, чи злякались мене, чи так послухалися, замовкли, не цокотіли... Узяв Шестопал ту дитину, у віру ввів, Василем охрестив, думає: яке ж йому прозвище? Нехай, каже, Рудим росте. Справді, воно таке руде, наче на цибулі лушпиння. Росте те байстря — нівроку йому. Лука його дзвонити привчає, в одного дзвона навчив, псалтир йому проказав: вже воно починало ходити по покійниках читати; може б, Лука був і вивів його на яку добру путь, так же смерть не дала: зимою Лука жінку поховав, а на осені й сам переставився. А те паламарча, чи хто воно вже — бог Ійого знає, лишилося, немов верства на шляху: без роду, без племені, без захистку, без пристанища, та ще ніде й не приписане; наче на гріх — узяв отець Харлампій та й забувся його в метрику завести. Що нам з ним чинити? Куди його привернути?.. Я до отця Харлампія:

— Візьміть хлопця! А він мені:

— Бога бійся, чоловіче! У мене й своя з'їжа на дев'ять ротів, снаги моєї не стає, а ти ще чужого тичеш.

Я до того, до другого.

— Беріть хлопця.

Ніхто не хоче, усі цураються, усі в одно!

— У мене злидні, та воно й у метрику не заведене, ще в яку халепу вскочиш.

Морока мені. Ну, думаю, вже ж не гинути йому під тином, і в нього душа не з ремінця, треба десь приткнути його.

— Коли,— кажу,— на те пішло, нехай у мене зимує, хліба не переїсть, а навесні — ми його за підпасича до громадських свиней.

Так і вчинили. Отець Харлампій трошки змагався.

— Воно,— каже,— читати вміє, а ви його на свинопаса. Люде на те йому і кажуть:

— Одно одному не пошкодить! Он у Буханівці громадський пастух влітку товар пасе, а взимку дітвору учить. Нехай же і в нас хоч трошки на те походитиме... Ще коли б воно хазяйська дитина була, а то нажироваие... Нехай пасе.

Нехай і нехай. Пасе Рудий перістих.

На друге літо ми його з підпасича та на пастуха, і гаразд би. Отже ні! Почали люде ремствувати.

Таке, кажуть, воно забісоване — себто Рудий — не вважає на те, чи порісна яка свиня, чи ні, а коли що не по його, так і глезне, чим попаде. Я покликав Рудого, любенько напучую його.

— Треба,— кажу,— Василю, і зі скотиною по-людськи, по-хазяйськи: воно хоч і свиня, а від бога, треба чужу худібчину шанувати.

Він вирячив на мене баньки, так зневажно щось белькоче, а очі йому аж світяться, наче серед ночі у вовка. Правду сказано, рижий — чоловік хижий.

Перебули літо. Перезимувало воно, тіла набралося; то було таке миршаве, а то щоки йому як не репнуть.

Напровесні взяло воно та й зґедзкалось.

— Не хочу,— каже,— свиней пасти, піду іншого хліба шукати. Давайте мені пачпорту.

— Іди,— кажемо ми,— хоч світ за очі, а пачпорту тобі у нас нема, бо ти не приписане.

Воно таке в'їдливе, сичеться:

— Чому нема? Хіба я не людина?

— Людина, та не нашого звання.

^ — А якого ж я звання? — гарикається воно.

— Святий тебе знає, може, й ніякого.

— Де ж мені пачпорта добути? Я хочу на Дін, у Таврію. Ми йому як доброму раємо:

— Попитайся у благочинного, може, він дасть або вкаже, де тобі об'явитися треба. Куди тебе припишуть, там тобі і пачпорт буде.

Воно й повіялося з нашого села.

Чуємо з другого повіту: прийняв його до себе Микита Біло-груд. Сей Білогруд був колись у Манастирищі за писаря, а потім головою, та щось таке пошахрував — його й скинули. Він тоді, куди діватись, взяв і записався на брехунця. Робота, бач, не важка; сказано — брехати не ціпом махати, а зиск з неї великий. Розжився на всю губу, багатирем став, земель силу силющу надбав. Не скажу, з якої речі він прийняв до себе Рудого, ще й до школи віддав.

Два роки ходило воно і вийшло таке письменне та друковане, що ну! Білогруд за якийсь там час і каже до нього:

— З тебе, небоже, такий робітник, як за шага свічка, тебе й на хліб ніхто не візьме, ні до плуга ти, ні до ціпа не призвичаєний, а от я спостеріг твою вдачу і знайшов якра£"на твій копил роботу: візьмися до неї — хліб матимеш і чоловіком будеш. Я тебе законам навчу, і до всяких крючків привчу, і на адвоката виправлю.

Воно й понялося; так воно за писаря правило та шахрайства і крючечки робило, доки позаторік Білогруд не прогнав його, та ще, кажуть, і межи плечі напхав...

Тоді воно, капосне, до нас на село та й об'явилося брехунцем: у Білогруда, значить, набралося науки брехати.

Жидова зараз з суміжних сіл обіруч до нього. Почало воно і в мирового ставати, і патенту собі виправило на брехунця. Нам про те байдуже і досі б було байдуже, коли б воно по-людськи жило та не скоїло такого лиха з Пухлиною.

— Чув, Якове, з Пухлиною, яка пригода трапилась? — спитався у мене Трохим.

— Щось не доводилося,— мовив я.

— Отеє так! — сплеснув' Трохим руками, дивуючись.— Де ж ти живеш? Наче не в нашому царстві, не в нашому госу-дарстві?

— Я, Трохиме, живу ченцем у мирі та душу спасаю.

— І ченцеві не гріх дбати про людей. Нічим, як людьми, і в гріх ввійдеш, людьми і душу спасеш! Слухай же знов. Пухлина Іван наш-таки козак був. От вже чоловік був! І не сказати! Нехай його душа з святими преподобиться! Ніхто проти нього нічого лихого й на мізинну пучку не покаже: добрий та тихий такий, хоч в ухо його вбгай. Ніхто зроду-віку не чув, щоб Іван Пухлина кого покривдив або про кого яке ледаче слово вимовив. А що за трудівник був! З ранку до ночі на ногах, не присідає. Потом та мозолями надбав собі і лугу, і поля, і левад, і лісів. Еге! Надбав, та не спожив. За свою добрість довелось гірш, ніж під лісою ноги простягти... От вже святу правду сказано: "Будь гірким — сплюють, будь солодким — злижуть". Не вгодиш на людей. Занівечили людину ні за понюх табаки. Та ще хто занівечив? Син! Рідна дитина.

— Не сам же син — брехунець..,— перебив Петро.

— Ну-бо, Петре, вгамуйся! От не гадав, що ти такий марудний. Кажу тобі — не перебивай! А ти — буцім не до тебе: ніби й не чуєш, наче умисне! Вже ж я й сам тямлю, до чого річ веду. Будь ласкав, зашморгни язик, доки я мовитиму, а замовкну — тоді й розсупониш. У Пухлини був син, Дмитро: одно воно тільки й було; молодим і побрався Пухлина, а тільки й свічки, і воску, що Дмитро... Та й з того, у кого, кажуть, синів сім, то й доля всім, а в кого оден, та й той не ладен... Отак і в Пухлини. Віддав Іван Дмитра до школи, тут-таки до нашої, до Іваницької. Взялася дитина до науки, та так цупко взялася, що шпектор і напосівся на Івана: "Давай та й давай сина до повітової школи, світу навчиться, в люде вийде". Послухався Іван, Дмитро й тут береться, прямо наче навзаводи: панські діти геть задніх пасуть, а Пухлиненко на сам перед; паненята до

нього листочком липнуть, таке воно — все знає. Скінчило воно і повітову школу, аж чотири роки там вчилось. "А куди ж його тепер,— думає Іван, — від ріллі воно вже одірвалося, треба йому до більшої стежки". Шпектор знов йому рає:

— Вези до губернії, нехай учиться, в нього голова неабияка...

— Коли б воно не спаніло там? — каже Іван.

— Ні, чим є, тим і буде,— батькове серце й пойняло віри.

І в губернії вчився Дмитро чотири роки. Чому воно там вчилося, якої премудрості набиралося — про те не скажу. Щожнив приїздило воно до батька: такий огрядний, та чепурний, та моторний парубка, наче вилитий, наче намальований; тільки й шкоди, що паненям визирало, зовсім не нашим духом тхне, з людей часом кепкує, проти батька губу копилить.

Батько того не помічає, не надивиться, не нарадіє. Нам збоку видно, що Дмитрик верхи їздить на батькові, а батькові те й невдогад... Навесні Іван овдовів, а на літо приїхав Дмитрик та вже й зазимував у батька. Значить — зовсім вивчився. Старий почав був налягати, щоб воно ще йшло до науки до Києва, так де тобі?

— Не хочу, не піду, буде з мене.

І не пішло! Таке забісоване, нічого з ним батько й не вдіяв, звісно, парубіка двадцяти двох літ — на налигач не візьмеш. Справив собі ? батьківської кишені рушницю, хортів, живе у батька, готове їсть, п'є, байдики б'є, вередує та полює. Коли б на мене, Якове, я б його, знаєш, як поповередував! Не подивився б я йому в зуби, чи вони у нього письменні, а першим ділом: "чті отця твого", а не кепкуй; ні — то геть з очей! Не хоче! Я б його на черезсідельник та до сохи. А Пухлина панькається з ним, потурає. Кажу ж тобі: хисткий чоловік був, земля

йому пером! Куди хили, .туди він і гнеться, наче той шелюг, а воно так не можна. Хилку лозину і снігир зігне.

Слухай же: злигався Дмитрик з отим брехунцем Рудим, з ранку до глухої ночі у Рудого, поїть його, кормить, не дихає без нього, наче його хто пришив до Рудого. Я не витерпів, таки і кажу якось Іванові:

— Чи таки Дмитро пара Рудому? Він чесного батька син, а то безбатченко, та ще й брехунець. Стережись, Іване, щоб часом не обув Рудий Дмитра у пришви.

На моє воно й вийшло: тільки пришви на Іванів копил прийшлися.

Гуляв Дмитро, гуляв, гасав з міста та до міста, так років з два, нагасався та до батька:

— Годі мені, тату, бурлакувати, женитимусь!

— Час добрий, синку! Женися.

— Шукайте, тату, пари.

— І вже, шкода, сину! Нехай саме серце знайде пару, а на мене не вповай.

— Коли так, тату, так я вже собі знайшов.

— Кого се?

— Варку Ходотиху.

— Кожум'ячишину вдову?

— Еге, знаєте її?

— Не бачив, яка вона, а чув про неї. Хто ж се тобі пораяв?

— Василь Рудий.

— Гарний сват... Що ж, твоя воля, тільки пам'ятай, що в удови — два норови.

Та й більш нічого йому.

А сказати тобі, Якове, та Варка Ходотиха — молодиця, не взяв її кат, з себе чепурна, огрядна, чистючка така, наче вона не міщанка, а яка велика пані, бездітна і грошовита. Грошей ще від батька принесла вона повен припіл, і чоловік добру торбу лишив. Чом їй не розкошувати! А тут жіноча муха залізла в ухо! Заміж, мовляв, притьмом! Убралася в червоний очіпок. Підвернувся молодий та моторний жевжик — вона й припасувала лутку до дверей!.. Проворна баба! Трохи ніяково, що літ на десять вона переспіла Дмитрика, та йому до того байдуже! Аби гроші йому та розкоші! До грошей він — і не сказати який ласий! Старий Пухлина і осте-рігав-таки сина, казав йому: "Дивись, щоб жінчині гроші випадком не випали; не забувай, що з великих хором і миші втікають!"

Не послухався! То б то не Дмитрик був, щоб послухався батька!..

На самого Михайла 2 і весілля призначили.

Напозичав Іван грошей на те весілля: у кого сотню, у кого й дві! Вже ж, бач, не як: щоб гучно погуляти і молодих бучно зустріти! Звісно, один тому час.

Поїхав Іван на весілля; приїздить до молодої ще зранку. Сидять, балакають; от-от би вже й до церкви рушати, а молода не починає вбиратися. Помічає Іван, що у неї наче під язиком горошина мулить;

знати, що молода хоче щось говорити, та не відважиться! Він і каже до неї:

— Чи не час би, дитино, збиратися тобі. А вона йому на те:

— Час-то час, та я маю щось вам казати.

— Кажи, дитино!

— Не тямлю і як його: язик руба стає, не відважуся, нехай Дмитро скаже,— та з сим словом — брись з хати, а той вертопрах тоді й каже-говорить:

— Хтось нам недобрий, тату, дорогу перейшов: Варка зґедзкалася: "Не стану,— каже,— під вінець, доки твій батько не дасть тобі уступної на всю худобу". Я вже чого їй не казав, як не усовіщував, не йметься, своє править.

— Та й годі? — питається Іван.

А воно прикинулося святим та божим.

— Мало хіба сього? — каже.

— Тільки б і лиха, синку! Се така пригода, що від неї світ в голові не замакітриться! Я хоч зараз готов; що моє, то не чиє, як твоє. Мого віку й на гони вже чи є, з собою на той світ не понесу. Зови кого там тямущого, нехай ригують уступну.

— До нотаріуса треба.

— Ходім.

Ідуть, а Дмитро й слебезує — таке воно лукаве!

— Ви, тату, тільки на землі, а грунт і левада нехай за вами.

— Про мене! Я на все згоден, як собі хочете.

— Я, тату, нічого не хочу, се все вона коїть, звісно, перед вінцем вередує, треба потурати, доки руки не зв'язані. Отака лукава душа!

Як лукавнуе, а Іванові й невтямки, який куций воду каламутить... Йме він віри! А воно, бач, ніхто й наустив Варку, ніхто й пострунив її, як не Дмитрик за приводом Рудого.

Кинувся нотаріус писати: оввa! Не можна, заковика, та ще й неабияка! У плані на землю перекручено: у Івана батько був Іпат, а вийшов Ігнат; треба, значить, у саму палату, аж у губернію, щоб там знов обернули Ігната в Іпата. Отаке!

Дмитро тоді в сльози:

— Пропала ж моя голова! Сорому за цілий вік не обберуся! Люде очі висміїЬть мені, просвітку мені не буде! Стидовище таке, що хоч з мосту та в воду!

Рюмсає та голосить, а нотаріус і рає.

— Доки,— каже,— палата розв'яже нам вузлик, можна лиху зарадити, можна порятувати справу векселями.

Іван і на те здався, така вже в нього воскова вдача була — аби до духу, так і тане.

Взяли та й написали векселі від Івана на сина.

Написали і гаразд! Весілля справили як слід.

Живуть молоді на місті, розкошують, рутяться, врядигоди і до батька навідуються, а батькові у них якось мулько... Звісно — чужа хата гірше ката. А приїдуть вони до нього — він, господи, який їм радий! Примів би, душу з себе вийняв та їм віддав.

Після Водохреща прийшло з межової палати, що нехай на плані стоїть не Ігнат, а Іпат. Зараз уступну і спорудили. Що ж би Іванові догадатись та векселі назад забрати. Де йому! Воно й те правда: як його зневіритись в рідну дитину? Тяжко! Еге! А воно саме отут зайнялося... Сказано не кидай іскри в попелі — сама згорить і село спалить. Вийшло таке, що і в світі не чувано й не видано. Ох, ох!

Навесні перед Благовіщенням3 гомонять у нас на селі:

— Варка показала приймакові двері!

Ось тобі й на! Думаємо: ненадовго свинота залізла до чужого болота! Пухлина вболіває за сином, сумує, Варку ганить.

— Не вміла,— каже,— моєї дитини шанувати! Та дарма! Я його до себе, може, хоче господарювати, а я собі в просо на піч.

Ще й шуткує! Не чув старий, яка гадина крадькома лізе до його господи...

На Великдень — нова чутка: Дмитро сплюндрував батьківщину, попродав усі землі, а сам п'є-гуляє з офіцерами. А тоді саме гусари прийшли на постой.

Іван віри не йме.

— Нехай,— каже,— після провід поїду, сам довідаюсь. Поки він поїхав, аж у середу по проводах чуємо щось

з дзвоником торохтить прямо до Пухлини в двір; бачу я: судовий пристав, я туди, цікаво... Чую: щоб ти думав? Зроду-віку не вгадаєш! Привіз пристав Іванові оповістку, щоб ставав на суд: син і невістка позивають, чому не виплачує їм своїх векселів... Бач! От як виплили ті векселі, наче олива на воді... Вони усі були на Дмитра, а він узяв та один на жінку пере-жирував.

Іван і каже тоді:

— Тут щось непевне: або вони показилися, або світу преставления не за горами вже. Які їм гроші? Коли я їх брав? Се так! Славно, батька в суд! Та за що? Які то векселі? Вони, простіть на слові,— тьфу! Вони замість уступної, уступну виправили — векселям квит!

— Се вже не моє діло,— каже пристав,— моє діло доручити вам отсі оповістки, щоб на суд ставали.

— А як не стану? — питає Іван.

— Поставте за себе адвоката.

— А як і сього я не схочу?

— І так присудять...

— Платить?

— Авжеж.

— Гм! А як не схочу? Я ж на те батько?

— Про се не скажу: порадьтеся з яким адвокатом, може, він відбрешеться.

Пухлина взяв ті оповістки, заскреготав зубами та до Рудого. А Рудий як виложив йому, що воно оті векселі і до чого вони ведуть, в Івана наче серце одірвалося.

— Буцім хто,— казав він потім мені,— узяв моє серце та в розтоплену яшвицю вложив.

Сидить він біля столу, а сльози йому кап-кап!.. Старі сльози, Якове, крий боже, які пекучі. Сидів, сидів, далі зненацька як демене кулаком об стіл, як гуконе^ие своїм гласом:

— На Сибір, на шибеницю піду, а свого не попущу! Ні! Щоб моя кров та з мене знущалася, щоб мій син та мене з моєї хати випер! Нівовік не попущу! Я його, де зустріну, задушу, щелепи йому надвоє роздеру, сокирою голову зітну! Суди мене бог та цар!

Отак розлютився! Звіром став чоловік, аж труситься, а очі аж горять... Рудий те бачить та лиса вдає, заспокоює, вболіває.

— Втихомиртесь,— каже,— до Сибіру далеко, обійдемось і без сокири, перо гостріше сокири і ліпше ріже.

Ох, боже мій, Якове, різачка була б попорізала його, вражого сина!

— Ми,— каже Рудий до Пухлини,— без хустки носа втремо.

Та й наустив старого повидавати векселі на віру. Він каже:

— Проти вас три тисячі, а проти нього тридцять; от йому і буде дуля під ніс. У мене є такі людці, що на них — як на скелю.

Пухлині наче світ хто заслонив. Положився на Рудого, а він його й підвів під монастир. Наробили вони векселів.

Скоро прочули про се ті люде, що давали Іванові в позичку гроші на весілля, і ті зараз до нього:

— А як же з нами? Ми готовиком давали, плати! Се така річ: умів брати, умій вертати.

Іван і каже їм:

— Нічим вертати: або цінуйте мою леваду, або ждіть, доки сам продам.

Люде на те до йього:

— Ми не жиди, щоб цінувати добро свого чоловіка. Підождемо.

Люде по-людськи, а Рудий потай Пухлини з тими векселями, що наригували проти Дмитрика, у суд. Суд таке діло — плати.

— Нічим!

— Коли нічим — цінувати. Пішла сутанія.

Звелів суд Рудому обписати і поцінувати усе Іванове добро, а самого Івана... Боженьку наш милий! Господи наш любий!.. Кажуть:

— Ти навмисне об'явився банкротом! Іди ж в острог! Він сюди-туди, кинувся на Рудого з колодачем... Рудий вбік,

а його під плечі та в острог!

Повезли!.. Господи!.. Аж млосно, як згадаю!

Цінують леваду, двір, хату, волів, коней; усе геть чисто поцінували, пошматували і попродали... Зруйнували чоловікове кишло і самого його навіки занівечили... Розсуди їх, господи!.. Більш нікому, а ти не скривдиш...

Слухай, Якове, до чого воно йде. Якийсь "конкурс" спорудили, та туди Дмитрика і Рудого і посадовили орудувати. Рудий цькує, Дмитрик гавкає на батька, а "конкурс" той рве... Розшматували, розшарпали Іванову худобу, та тоді до нього самого — душу з нього виймати заходились. Чуємо: лагодяться його судити та на Сибір запроторити за те, що він таку силу векселів повидавав. Еге! Чоловік у домовину дивиться, а вони на Сибір йому воза лаштують... Мордують чоловіка, а заступитися нікому.

Якось після жнив зустрів я нашого мирового суддю, питаюся у нього про Івана.

— По якому се,— кажу,— з ним таке нелюдське, недовідоме?

— Не моє діло! — каже і, спасибі йому, пораяв нам вдатися до слідчого та випрохати Івана на поруки.

Вернувся я додому. Саме на першу Пречисту зібралася наша громада порадитись: кому з чим проти жука виходити? Жук такий хотів на наші ярини налетіти, а начальство, як прочуло про його гаспидську думку, зараз веліло громадам виходити проти нього і нівечити.

От я тоді й кажу до громади:

— Так і так, той жук чи прилетить ще, чи ні, а от вже настоящий шершень налетів на нас: син з батька знущається, в острог задав, ще й в Сибір похваляється, а ми мовчимо! По якому се? Оте руде щеня

баламутить людей, цькує, а нам байдуже! Гріха не боїмося! За що Пухлину на Сибір? Кому він що лихого заподіяв? Люде добрі! Схаменіться!

Громада взяла моє слово до серця. Зараз покликали Рудого: усі на нього мокрим рядном в один голос:

— Що ти, песький сину, витворяєш? На те ми тебе вигодували, щоб людей рвав!

Ганимо його, а воно — наче й не до нього, ще й сміється.

— Нападіться,— каже,— на кого багатшого! — і зуби скалить.

Хтось гримнув з громади недобрим словом. Тоді воно на дибки:

— Вам яке діло до мене! Я не вашого звання! Я міщанин, а ви козаки.

— Нехай ти і не нашого звання, так наших людей з кругу сонця зводиш, наше се^о поганиш. Вже ніхто, як ти, пострунив Дмитрика? Ти й векселі вимудрив, ти Іванові стежку до острогу протер, ти всьому лихові привід давав!

Змагається він:

— Моєї вини нема, я нічого проти закону не заподіяв, проти громади я не йшов. Хіба то моя вина, що батько не зважив своєї сили, не звернув уваги на свій вік — та й ну гратися з сином "у тісної баби!" Звичайна річ — хто дужчий, той і випре. Син молодий, при здоров'ї — він і випер.

Чи чув ти, Якове, таке? Добре випер з рідної хати та в острог... "Се,— каже,— "в тісної баби" гратися!.." Га! Чуєш! Добра гра! На аркані б він попограв!.. Громада обібрала трьох чоловік: мене, отсього Петра та

Кіндрата Соху — і вирядила нас визволяти Пухлину... Нам тоді наче хто памороки забив: зовсім про тебе забули... На те вже воно йшло...

Ми до слідчого:

— Добре,— каже,— можна Пухлину на поруки, аби ви застанову положили.

— Велику?

— П'ять тисячів.

— Іги! Твоя сила — твоя й воля! Усе село перевішай — такої грошви не збереш...

— Чи не скинете чого? — благаємо слідчого.

— Не можна, не моя воля. Поставили Івана на суд, питаються:

— Яка за тобою вина?

— Велика моя вина,— каже він,— вигодував такого ледачого сина,— і вказує на Дмитрика, і він вже тут.

Присяжні й не судили його: моргнули один одному та в один голос:

— Не винуватий Пухлина.

Суд зараз його й випустив, каже до нього:

— Іди додому, тільки спершу верни казенну одежу. Пішов Іван з острог передягатися. Було вже зовсім смерком,

він і каже:

— Куди я проти, ночі піду? Переночую ще раз в острозі. Йому й не заборонили того...

Вранці повставали, дивляться... Пухлина не встає, до нього, а він вже закляк. Трохим замовк.

Петро глибоко зітхнув і перехрестився. Ми сиділи мовчки, німо, понуро... наче хто роти нам позашивав. Згодя Трохим підвів свої вогкі очі і каже:

— Бач, Якове, яка у нас "тісна баба" завелася! Порадь же ти нас: чи не можна і нам погратися з отим Рудим брехунцем "у тісної баби"? За сим ми до тебе і приїхали.

У мене в серці заходила така "тісна баба", що я насилу промовив:

— Нехай завтра, Трохиме, сьогодні час спати... Втомився слухаючи...

Полягали спати...

Цілісіньку ніч я й очей не сплющував... Усю ніч ввижалася мені "тісна баба" і не давала спати.

1889 У Києві

1 ...на Івана Хрестителя...— Тобто на Водохреще.

2 На самого Михаил а...— Церковне свято на честь архистратига Михаїла, що відзначається 8 листопада за старим стилем.

З Благовіщення — церковне свято, яке відзначається 25 березня за старим стилем.